

Komíny chmelařských skladů v Žatci a jejich průzkum

Michal HORÁČEK; Martin VONKA

DOL: <https://doi.org/10.56112/zpp.2024.1.03>

ABSTRAKT: V roce 2022 proběhl podrobný historický výzkum a terénní průzkum stojících komínů chmelařských skladů. Zpracovatelé Michal Horáček a Martin Vonka v tomto článku popisují metody daného výzkumu a jeho výsledky. Především ale shrnují nová zjištění k historickému vývoji chmelařských staveb v Žatci s důrazem na výstavbu a funkci komínů chmelařských skladů. Během průzkumu byla spolehlivě identifikována primární funkční náplň jednotlivých objektů, k nimž dochované komíny patřily (sírnutí či sušení chmele). Zejména pak byl poprvé přehledně popsán vývoj podoby komínů sirných komor v Žatci a jejich funkce. V závěru článku jsou žatecké chmelařské komíny interpretovány v kontextu obecných památkových hodnot.

KLÍČOVÁ SLOVA: Žatec; tovární komíny; funkční typologie; sírnutí chmele; sušení chmele; chmelařské sklady; sirné komory

Chimneys of hop warehouses in Žatec and their survey

ABSTRACT: In 2022, a detailed historical research and field survey of the standing chimneys of hop warehouses was carried out. The authors Michal Horáček and Martin Vonka describe in this article the methods of the research and its results. Above all, they summarize new findings on the historical development of hop-growing buildings in Žatec, with an emphasis on the construction and function of hop store chimneys. During the research, the primary function of the individual buildings to which the surviving chimneys belonged (sulphurisation or drying of hops) was reliably identified. In particular, the development of the form of the chimneys of the sulphur chambers in Žatec and their function was described for the first time. In the conclusion of the article, the Žatec hop chimneys are interpreted in the context of general monumental values.

KEYWORDS: Žatec; factory chimneys; functional typology; hop sulphurisation; hop drying; hop warehouses; sulphur chambers

V roce 2022 proběhl na objednávku města Žatce za podpory Ministerstva kultury podrobný terénní průzkum stojících komínů chmelařských skladů¹ a také s tím související historický výzkum. Předložený text kromě shrnutí metod přináší výběr nových zjištění k historickému vývoji chmelařských staveb v Žatci (s důrazem na výstavbu a funkci komínů chmelařských skladů) a interpretuje je v kontextu obecných památkových hodnot.

Vymezení objektu zájmu se v průběhu řešení projektu revidovalo na základě zjištění, která samotný výzkum přinesl. Chmelařské objekty v Žatci totiž nebyly do té doby dostatečně zpracovány, chybělo vícevrstvé identifikování a rozdělení na objekty sloužící ke zpracování chmele a k jeho skladování, a nebyly evidovány. V době přípravy projektu existoval pouze přehledně zpracovaný podrobný Inventarizační seznam staveb chmelařského stavebního dědictví (další literatura vychází z něj),² ten se však týká chmelařských skladů jako takových, nedostateč-

ně definuje využití jednotlivých objektů (zejména striktně nerozlišuje sušárny a sirňárny chmele). V úvodu realizace projektu tak bylo nutné tuto mezeru vyplnit dodatečnou podrobnou rešerší z dostupných zdrojů a identifikovat veškeré objekty s továrními komíny, které souvisejí se zpracováním a skladováním chmele na území katastru města Žatce, vymezit jejich funkční náplň a v návaznosti na ni i funkci továrního komína. Přestože cílem projektu nebyla definice příslušných objektů, museli jsme se funkční náplní továrních komínů (a staveb, k nimž náležely) podrobně zabývat.

Výzkum probíhal na základě metod stavebněhistorického průzkumu (především historický výzkum; dále jen SHP) a průzkumu stavebnětechnického (dále jen STP). Zaměřil se na rozšíření poznání o chmelařském dědictví v Žatci, jeho další propagaci, a především poukaz na význam továrních komínů nejen jako funkčních součástí tohoto celku, ale i jako nejvýraznějších aktivních symbolů specifického žateckého prů-

myslu. Nedílnou součástí práce byla i komparace žateckých komínů s ostatním fondem na území České republiky a zasazení tématu žateckých komínů do širšího kontextu vývoje těchto staveb.

Výstupem projektu byla výzkumná zpráva a pasportizační karty k jednotlivým komínům.³

■ Poznámky

1 Do průzkumu byla zařazena i jejich viditelná torza, tzn. nadstřešní části komína, a to v jakékoliv výšce a míře pozůstatků.

2 Petr Bažant – Jiří Vaniček, *Inventarizační seznam staveb chmelařského stavebního dědictví technických památek pěstování a zpracování chmele a výroby piva v Žatci* (soubor pasportů), 2013, uloženo na Městském úřadu v Žatci.

3 Michal Horáček – Martin Vonka, *Průzkum a dokumentace továrních komínů chmelařských skladů v Žatci* (on-line), Žatec 2022, dostupné z: <https://www.zatec-and-the-landscape-of-saaz-hops.com/upload/files/00-zprava-kominy.pdf>, vyhledáno: 30. 4. 2024.

1

Obr. 1. Nezaměnitelné panorama chmelařských komínů na žateckém Pražském předměstí. Foto: Martin Vonka, 2022.

Pasporty mají sloužit jako podklad pro jednání pracovníků města s vlastníky objektů a výkon státní památkové péče a také jako dokument dávající majitelům informace o stavebnětechnickém stavu jejich komína a vytvoření vstupních představ o realizaci potřebných sanačních kroků. Navíc byl každému komínu přidělen bod v Interaktivní mapě Žatce a krajiny žateckého chmele se souhrnem základních informací.⁴

Metody práce a zdroje informací

V souladu se zadáním projektu došlo nejprve k identifikaci a lokalizaci komínů. Základní přehled vycházel z dříve dostupných zdrojů⁵ a pak především ze dvou databází továrních komínů (KODA⁶ a Tovární komíny⁷). Některé komíny byly ale identifikovány až během řešení projektu a jednalo se bez výjimky o viditelná torza komínů (respektive i komíny snesené pod úroveň střechy).

V dalším kroku následovaly výzkumné práce, které pomohly určit či ověřit funkci komína. Tyto práce vycházely z metod SHP a STP a prezentované výsledky jsou syntézou informací zjištěných historickým výzkumem a terénním průzkumem.

Historický výzkum přinesl informace o historickém a stavebněhistorickém vývoji jednotlivých

objektů a o jejich podobě a posloužil i jako podklad pro zjištění funkce a hodnot jednotlivých komínů. Při terénním průzkumu pak byly zjištěné informace porovnány se skutečností, byla prověřena podoba a míra dochování jednotlivých objektů a jejich funkčních součástí a byly zaznamenány případné pozdější úpravy. Terénní průzkum zároveň posloužil jako podklad pro popis stavebnětechnického stavu komína a pro identifikaci hodnot jednotlivých komínů.

Historický výzkum se v první řadě opíral o studium stavebních složek, jež jsou součástí spisovny Městského úřadu Žatec.⁸ Složky představují bohatě dochovaný komplex informací k jednotlivým objektům, jen výjimečně jsou některé dochovány fragmentárně nebo zcela nedochovány.⁹

Konkrétní složky řešitelé průzkumu dohledávali na základě své dřívější práce s nimi,¹⁰ ale tentokrát studovali i složky dříve nevyužité, dle čp. objektů, které buď nebyly v minulosti dohledány, či byly nově identifikovány, popřípadě u nichž byla nově zjištěna přítomnost továrního komína.

Stavební složky jednotlivých objektů představují více či méně dochovaný komplex informací, jejichž podkladem jsou stavební spisy a s nimi související plánová dokumentace k realizaci jednotlivých objektů nebo jejich pozdějších přestaveb či přístaveb. Obsahují základní historická data o dané stavbě a o její plánované či realizované podobě. Pro téma továrních komínů jsou

zvláště přínosná zaměření nadstřešních částí továrních komínů a jejich statické výpočty vypracované roku 1901 (viz níže), díky kterým je možné si (kriticky) ověřit podobu dané realizace.

■ Poznámky

4 Památka světového dědictví UNESCO Žatec a krajina žateckého chmele (interaktivní mapa), <http://www.mapazatec.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024.

5 Viz Bažant – Vaniček (pozn. 2).

6 KODA. Komínová databáze, <http://koda.kominari.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024.

7 Tovární komíny, <http://www.tovarnikominy.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024.

8 Jedná se o stavební spisy, které vznikly historicky z působnosti stavebního úřadu, v jehož správě jsou uloženy dodnes. Stavebním úřadem byla od druhé poloviny 19. století až do 40. let 20. století každá samosprávná politická obec.

9 Některé stavební složky, dochované ještě v nedávné době, nebyly v době řešení projektu z neznámých důvodů fyzicky dostupné. Autoři proto případně využívali i dříve pořízené kopie chybějících dokumentů (uložené v neveřejném archivu webové databáze Tovární komíny, srov. pozn. 7). Viz i násl. poznámku.

10 Především viz Bažant – Vaniček (pozn. 2). Srov. i využití těchto složek při výzkumném projektu Dokumentace, evidence, prezentace a návrhy konverzí továrních

Stavební složky obsahují i materiály z doby n. p. Chmelařství, které zahrnují dokumentaci k modernizaci chmelařských skladů (včetně sirných komor) ze 70. let 20. století (a to nejen po stavební, ale i funkční stránce). Tato dokumentace je vhodným materiálem i k rekapitulaci dosavadního stavebního vývoje těchto objektů a proměn jejich funkčního zařízení. Limitem využití stavebních složek n. p. Chmelařství je, stejně jako u historických stavebních složek, torzovitost a neúplné dochování.

Součástí historických stavebních složek byly někdy, respektive v případě dochování takové složky takřka vždy, ale v torzovité podobě dané podstatou podoby dotčených řízení, i materiály vzniklé z působnosti okresního úřadu při živnostensko-právním schválení těchto staveb.¹¹ Tyto materiály obsahují poněkud odlišné informace než ty, které vznikly při stavebním řízení a dotýkají se podrobněji podoby samotných provozoven, jejich zařízení, užitých výrobních či zpracovatelských postupů a také nároků, jaké zainteresované úřady na tyto stavby měly nejen z hlediska živnostensko-právního, ale i technického, hygienického apod. Tyto materiály jsou nenahraditelným zdrojem podkladů pro pochopení vývoje (nejen) sirných komor v Žatci a jejich fungování. Bohužel jen zcela výjimečně stavební složky obsahovaly i materiály vzniklé při živnostensko-právní kolaudaci daných staveb či po ní, které by přinesly odpověď na otázky, zda a v jaké podobě byly podmínky pro schválení provozovny skutečně realizovány.

Fond samotného okresního úřadu je v ne zpracované podobě uložen ve Státním okresním archivu Louny.¹² Dá se předpokládat, že bude obsahovat celistvé spisy k daným řízením vzniklé jako součást registratury úřadu. Ty by vhodným způsobem mohly doplnit a rozšířit znalosti dané studiem stavebních složek. Ale jako nezpracovaný a nepřístupný fond zatím čeká na budoucí vyřízení.

Některé další informace jak k tématu obecně, tak i ke konkrétním objektům (například o jejich majitelích či zpřesnění datace jejich výstavby) a také o jejich základní stavební podobě a případných funkčních zařízeních byly získávány v rámci časových a jiných kapacit projektu ze sekundárních pramenů, především ze soudobých publikací k tématu pěstování a zpracování chmele v Žatci.¹³ Je pozoruhodné, že dané publikace poměrně široce rozebírají problematiku sušení chmele, včetně výstavby sušáren,¹⁴ avšak šíření chmele a k tomu určených zařízení se tyto práce dotýkají pouze okrajově. V tomto směru k problematice šíření chmele a sirných komor (z hlediska stavební historie a kontextu historického vývoje) nabídly cenné doplnění informací publikace, které se zabývají zpracováním chmele na území Bavorska i jinde.¹⁵

Pro získávání konkrétních informací k jednotlivým objektům pak posloužilo především výše zmiňované přehledové zpracování historie jednotlivých objektů jako takových¹⁶ a také dnes nedostupná data z webových stránek Chmelařské objekty, jež jsou ale náhodně k dohledání díky svému sekundárnímu využití.¹⁷ Odsud je však nutné kvůli omezené ověřitelnosti zdroje, ze kterého autoři původního webu čerpali, přebírat informace s opatrností a dále je ověřovat.

Co se týče stavební podoby jednotlivých objektů, cenným zdrojem (který navíc mnohdy přináší i důležitý chronologický záznam jejich proměny) jsou i ikonografické prameny, zejména ze sbírek Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, jež zachycují velké množství pohledů na město a jeho konkrétní čtvrti od přelomu 19. a 20. století. Neméně důležité pak byly rovněž publikace zaměřené na vyobrazení chmelařských staveb, buď samotných, či zasazených do kontextu jiných významných budov ve městě.¹⁸

Pro úplnost je ještě nutné doplnit možnost využití mapových podkladů, konkrétně především katastrálních¹⁹ a leteckých map.²⁰ Katastrální mapy kromě identifikace objektů posloužily chronologickému zařazení výstavby jednotlivých objektů a letecké mapy pomohly přesněji datovat jejich stavební proměny (především snesení komínového dřívku) v druhé polovině 20. století.

Specifickým zdrojem informací pak byly materiály související přímo s výstavbou továrních komínů na našem území, které byly v uplynulých letech nashromážděny či přímo vyprodukovány autory článku při práci na tématu továrních komínů. Jako nejvýznamnější pramen v tomto směru se jeví katalogy společností specializovaných na výstavbu továrních komínů, které obsahují přehled jejich realizací a dá se díky nim blíže specifikovat pozadí výstavby jednotlivých komínů i v Žatci.²¹

Terénní průzkum probíhal společně se STP. Bylo při něm prověřeno stavební a architektonické řešení nadstřešní i podstřešní části komína a stavební podoba jejich funkčních součástí (zpravidla jedné či více sirných komor). Data zjištěná při historickém výzkumu byla porovnána se skutečností (včetně porovnání plánové dokumentace s realizovanou stavbou) a byly zaznamenány případné odlišnosti. Stejně tak byla zachycena míra dochování součástí komína a identifikována jejich konkrétní funkce. Tato zjištění byla taktéž konfrontována s informacemi získanými historickým výzkumem. Při terénním výzkumu byly u jednotlivých objektů zaznamenány i pozdější stavební zásahy či instalace nepůvodní technologie (u objektů, k nimž se dochovala mladší dokumentace, byly zároveň tyto realizace porovnávány i s ní).

Díky STP byla zejména analyzována konstrukce, funkce a stavebnětechnický stav komína, aby mohl být zachráněn a opraven. Kombinace

■ Poznámky

komínů jako ohrožené skupiny památek průmyslového dědictví na území České republiky (DG16P02B011), který byl řešen v rámci programu NAKI II MK ČR v letech 2016–2020.

11 Okresním úřadem je myšlen nejvyšší stupeň politické správy, který měl od poloviny 19. století na starosti živnostensko-právní schvalování provozoven, a v tomto smyslu byl při stavebním řízení nadřazen i stavebnímu úřadu.

12 Státní okresní archiv Louny, fond Okresní úřad Žatec 1850–1938 (1954), neinventarizováno.

13 Např. Franz Viktor Günzel, *Der Saazer Hopfen*, Saaz 1904. – Václav Fric, *Sušení a skladování chmele*, Praha 1964.

14 Některé z nich byly přímo na chmelové sušárny zaměřeny. Srov. Antonín Mohl, *Posouzení našich stavajících chmelných sušíren jménem komise k jejímu splnomocnění na základě usnesení valné schůze jednoty žateckých obcí chmel pěstujících ze dne 26. srpna 1896*, Žatec 1897.

15 Adolf W. Mair, *Das Hopfen-Schwefeln und die Hopfenschwefel-Dörren. Beurtheilt vom sanitätspolizeilichen Standpunkte*, Nürnberg 1869. – Johann Trnovský, *Dörranlagen mit directer Feuerung (Cichorien- und Rübendarren) und Hopfenschwefeldarren, Österreichische Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst VII*, 1901, Heft 13, s. 298–302.

16 Viz Bažant – Vaniček (pozn. 2).

17 Někdejší webové stránky <http://chmelarskeobjekty.wz.cz/> jsou již delší dobu nedostupné a data na nich uvedená nelze vyhledat ani přes webové archivační služby. Dříve však byly informace z těchto stránek využívány k dalším zpracováním, a to včetně fotografií či plánové dokumentace. – Neveřejná data databáze VCPD FA ČVUT. – *Industriální topografie*, <http://www.industrialnitopografie.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024. – Srov. i Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 8 (V–Ž), Praha 2011, s. 745–747.

18 Josef Wara, *Saaz. Hopfenbau und Hopfenhandel*, Žatec, nedatováno. – Výstřižky fotografií z vlastivědných sešitů Karla Tutteho, *Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde*, Heft 1–11, Saaz 1904–1908, soubor ve fondu knihovny Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci.

19 Dostupné z webového portálu Geoprohlížeč, *Ústřední archiv zeměměřičství a katastru*, <https://ags.cuzk.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024.

20 Dostupné tamtéž.

21 Např. *Podnikatelství speciálních staveb Schöberl a spol., Karlovy Vary* (katalog referencí společnosti), 1932. – *Tovární komíny, vodojemy na komínech, rekonstrukce*, Ing. V. Fischer & spol., Letky, p. Libčice n. Vlt. (katalog referencí společnosti), nedatováno.

STP a SHP pak umožnila rozpoznat jeho hodnoty a cenné prvky a porovnat dobovou plánovou dokumentaci se současným stavem.

STP se obecně provádí v několika stupních (a tedy úrovních podrobnosti) a pro projekt, jemuž se zde věnujeme, byl zvolen stupeň základní, tzv. předběžný STP. Jeho dílčí postupy a cíle byly tyto:

- užití vizuálních a nedestruktivních metod průzkumu, prohlídka komína, popis vztahu k příslušné technologii (zejména sirné komoře),
- konstrukční a materiálové charakteristiky komína, zjištěné a popsané do té míry, jakou umožňuje nedestruktivní vizuální průzkum,
- změření základních geometrických parametrů (celková výška, světlost, vnější průměr, resp. šířka v hlavě, výška nad střechou, případně výška dříku aj.),
- identifikace a popis poruch konstrukcí komína a návrh jejich oprav.

Obecně STP probíhal v co největší míře – pokud majitel objekt s komínem zpřístupnil a technický stav to umožnil, byl komín prozkoumán po celé výšce, včetně příslušných technologických prostorů. V případě, že majitel komín či objekt nezpřístupnil, nebo v důsledku technického stavu konstrukcí skladu či komína nebyl detailní průzkum možný, omezil se průzkum na vizuální ohledání stavby z vhodných a dostupných míst.

Průduch komínů byl s ohledem na malé dimenze a obecně technickou a bezpečnostní náročnost prozkoumán jen v míře lokální dostupnosti – tzn. pohledem z hlavy komína či z dalších otvorů v komíně.

K měření různých geometrických parametrů komína byla využita běžná měřidla jako svinovací metr, pásmo a digitální laserový dálkoměr. Získané hodnoty jsou navíc s ohledem na různé nepravidelnosti a případné deformace konstrukcí komína prezentovány jako rozměry idealizovaného tvaru. Celková výška komína byla s ohledem na typologickou složitost a zabudování komína do hmoty skladu zaokrouhlena na metry s tím, že je vždy uvedeno, k jaké úrovni je vztažena (například vůči prvnímu nadzemnímu podlaží skladu, či dvoru skladu, ulici apod.).

Vymezení objektu zájmu

Na základě zadání se projekt podrobně věnoval všem komínům, které v minulosti nabyly podoby vysokého továrního komína a jsou dodnes dochovány nad střechou alespoň v torzu.

2

Evidovány ale byly i komíny zbořené. Na základě dat získaných historickým výzkumem i terénním průzkumem pak byly rozlišeny komíny sloužící sirným komorám, v nichž mohlo probíhat i dosoušení chmele a nedá se vyloučit ani jeho sušení,²² a komíny sušáren chmele, kde byl chmel pouze sušen.

Souhrnně je v evidenci 22 dochovaných vysokých komínů a 6 jejich viditelných torz, které sloužily sirným komorám v Žatci. Další 3 takové komíny sloužily sušárnám chmele. K těmto objektům bylo v rámci projektu vypracováno 31 pasportizačních karet.

Dále pak bylo evidováno 14 zbořených komínů sirných komor a 3 komíny sloužící sušení chmele, které nabyly charakteru vysokého komína (z nichž dvojice byla příslušná jednomu objektu s dnešním čp. 3089 a tvořila druhý případ „dvojčat“ v panoramatu města typický pro tyto stavby).²³

Kromě těchto zmíněných staveb byly z ikonografických pramenů identifikovány i další komíny, které patrně přináležely nějakému typu chmelařského provozu, k těm se ale doposud nepodařilo dohledat bližší informace, a tak zůstávají mimo evidenci.²⁴

Stavební typologie komínů

Nejčtenější dodnes dochované komíny na našem území jsou komíny zděné. Jedná se již víceméně o zaniklou technologii, poslední průmyslově postavený vznikl v roce 1984 v areálu domažlického pivovaru.²⁵ Veškeré předmětné žatecké komíny vznikly právě zděnou technologií.

Typický tovární komín bývá samostatně stojící. Komíny žateckých chmelařských skladů ale nestojí soliterně – obrazně řečeno vystupují z hmoty skladů, tzn. buď vycházejí z jejich vnitř-

ního půdorysu, nebo jsou alespoň jednou svou stranou přisazeny k fasádě. Je to dáno jejich přímým funkčním napojením na sirné nebo sušící komory (viz obr. 2, 4 a 6). U jednoho případu su-

■ Poznámky

22 Ve spisové a plánové dokumentaci se dané prostory, zařízení a podobně označují jako „sušící (trocken-)“ bez další specifikace procesu zpracování chmele, jemuž měly přesně sloužit.

23 Stavební podoba komínů chmelařských sušáren na území města je různá a valná většina z nich nenabývá podoby vysokých komínů. V rámci rešerše k výzkumu bylo na území města spíše náhodně identifikováno a zaevidováno větší množství staveb, které v roce 2022 nebyly řešeny, protože s projektem nesouvisely. V roce 2023 ale na projekt navázala další aktivita, kdy byly tyto stavby (i zbořené) již cíleně lokalizovány, identifikovány a evidovány. Výsledkem bylo zjištění, že i na území města Žatce se v minulosti nacházelo až několik desítek objektů, které byly vybudovány cíleně k sušení chmele horkým vzduchem. Pro úplnost je nutno dodat, že v letech 2016–2020 se stavbám na sušení chmele podrobně věnoval projekt NAKI II Dokumentace historických staveb sloužících pro zpracování chmele (DG16P02B021), řešený Národním památkovým ústavem a Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. V projektu ale byl katastr města Žatce vynechán.

24 Kromě těchto komínů jsou evidovány ještě takové, které byly součástí chmelařských staveb, ale nesouvisely přímo s jejich funkční náplní. Konkrétně se jedná např. o komín nad kotelnou v areálu chmelařského skladu společnosti Gebrüder Wurdinger (čp. 1666).

25 Martin Vonka – Michal Horáček, *Tovární komíny. Pády ikon průmyslového věku*, Praha 2018, s. 148–152.

3

Obr. 3. Část dochovaného komínového fondu. Komíny oktogonální i oblé. Oktogonální komín v pozadí má snesenou hlavici. Oblý komín vpravo vznikl výstavbou nového dříku na starší podstavec. Zcela v popředí je patrné torzo oktogonálního komína. Foto: Martin Vonka, 2022.

šícího hvozdů je komín posazen na kupoli, jež zaklenuje prostor stavby, s níž komín stavebně i funkčně souvisí.

Samostatně stojící tovární komín bývá charakteristický svým vertikálním členěním na tři základní části: základy, na ně je postaven podstavec a navazuje dominantní část – dřík. Jeho součástí může být i hlavice. Toto členění továrního komína má svou logiku ve funkčnosti jednotlivých částí. Jejich zpracování, vzájemná podoba a vyváženost daly továrnímu komínu vzhled svébytného architektonického díla.

Většina žateckých chmelařských komínů byla postavena v tomto členění, ovšem bez podstavce. Ten, v pravém slova smyslu, komíny chmelařských skladů postrádají, ale nadále je zde termín podstavec pro popsané konstrukce užíván. Podstavce jsou z větší či menší části své hmoty součástí zdíva

skladů (které např. vymezuje prostor sirných komor). Zdivo podstavce je tak provázáno vazbou se zdivem skladu. Až nad komorami se případně objevuje podstavec v půdorysu skladové budovy volně a pak na něj navazuje dřík – tento přechod pozorujeme někdy ještě v interiéru, někdy až v exteriéru – tedy nad rovinou střechy. Do podstavců jsou až na výjimky situovány všechny funkční otvory související s provozem.

Komíny, respektive jejich dříky, se v minulosti stavěly v mnoha tvarech a v různých stupních propracovanosti a zdobnosti jednotlivých částí a detailů. Historicky na našem území můžeme pozorovat dříky komínů s průřezem polygonálním (především čtvercovým a oktogonálním) a komíny s průřezem oblým (kruhovým). Výjimečně se vyskytují i jiné tvary. Tomuto třídění odpovídají i žatecké komíny, mezi nimiž existují zástupci všech těchto typů (viz i obr. 3). V dochovaném fondu jsou evidovány tyto stojící komíny: 1 čtyřhranný, 9 oktogonálních a 15 s oblým dříkem (z nich 3 komíny sušárenské). Kromě nich dalších 5 oktogonálních a 1 oblý, které byly sneseny na úroveň torza, a navíc 3 čtyřhranné, 9 oktogonálních (z nich 1 komín sušárenský) a 5 oblých (z nich 2 komíny sušárenské), kte-

ré byly sneseny pod úroveň střechy či společně s objektem zcela zbořeny.

Dříky byly zpravidla ukončovány hlavicemi, nicméně dnes jsou některé hlavice odbourány. Ve dvou případech ale spolehlivě identifikujeme komíny vybudované v podobě bez hlavice (čp. 1748 a ev. č. 2553).

Čtyřhranné a oktogonální komíny jsou stavěny z obyčejných zdicích plných cihel²⁶ (v Žatci vždy v odstínech červené barvy). Výjimečně lze nalézt komíny, resp. podstavce, s užitím kamene, např. opuky, a jedná se v tom případě o smíšené zdivo kombinující cihlu a kámen.

Na přelomu 19. a 20. století se ale u nás začíná hojněji užívat jiný typ kusového staviva, který dával konstrukci dříku výhradně oblý tvar. Tento proces je spojený se zprůměrněním oboru výstavby zděných továrních komínů, vznikem specializovaných stavebních společností a vyvinutím speciálních strojních radiálních cihel určených na výstavbu továrních komínů – dále je zmiňujeme jako komínovky.²⁷

Oblé tovární komíny na našem území i konkrétně v Žatci byly stavěny ve dvou hlavních barevných odstínech – v červeném a žlutém. Z žateckých oblých komínů je 10 žlutých, tzn. žluté komínovky jsou užitý minimálně při vnějším líci dříku, zbylých 5 je pak červených, tedy červené komínovky jsou užitý minimálně při vnějším líci dříku.

Funkce továrních komínů

Základní funkce továrních komínů jsou obecně dvě. Jednak vlivem komínového efektu zajišťují přísun dostatečného množství vzduchu pro spalování do topeniště, jednak odtahují spaliny co nejvýše tak, aby byly dostatečně rozptýleny a minimalizoval se jejich dopad na životní prostředí.

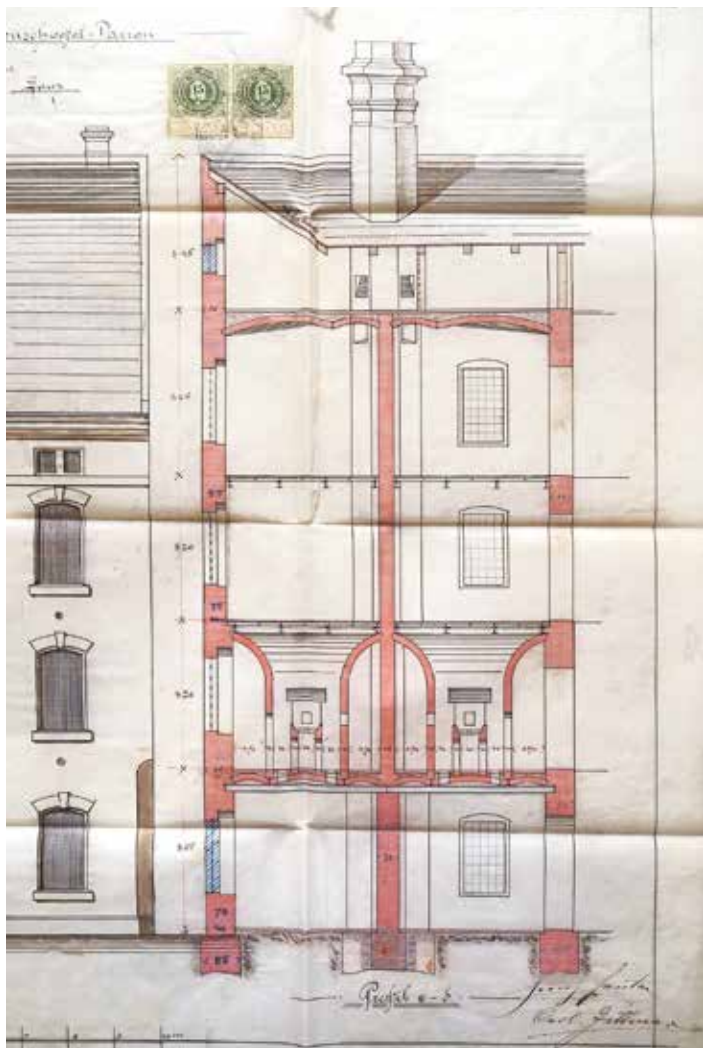
Předmětné komíny mohly nabývat několika funkcí, včetně jejich časté kombinace: a) odtah sirných zplodin, b) odtah spalin, c) odtah vzduchu. Funkce pak odpovídala stavební podobě prostoru u komína – lze tak rozlišit sirné komory (v nichž probíhalo i dosoušení chmele a nedá se vyloučit ani jeho sušení) a sušárny (kde byl chmel pouze sušen).

Sirná komora (obr. 4) zaujímala několikapatrový prostor. V nejnižším podlaží bylo topeniště

■ Poznámky

26 V případě oktogonálních komínů pak byly tyto cihly pro vazbu a tvar zdíva v nárožích tvarovány do podoby pětiúhelníku.

27 K tématu cihel užívaných na stavbu továrních komínů více viz Michal Horáček – Martin Vonka, *Tovární komíny, komínové cihly, komínovky*. Vymezení, terminologie, použití, in: Radek Slabotínský (ed.), *Pálená hlína v historických stavbách Moravy*, Brno 2021, s. 45–58.

4

5

Obr. 4. Projektová dokumentace dvojice sírných komor v čp. 380, ve kterých jsou dobře patrné otvory na odťah sírných zplodin v horní části komor a v půdním prostoru nad nimi dva otvory s vyobrazenými stupňovitými rošty na aplikaci přípravků na absorpci a neutralizaci oxidu siřičitého (výřez). Franz Fanta, nedatováno. Zdroj: Spisovna Městského úřadu Zatec, stavební složka čp. 380.

Obr. 5. Prostor topeniště sírné komory v čp. 305. Foto: Martin Vonka, 2022.

Obr. 6. Horní část sírné komory v čp. 1232 s odtažem sírných zplodin do komína a pozůstatky mechanismu jeho otevírání. Vlevo od něj je dodatečně provedené potrubí k ventilátoru, který odťah sírných zplodin do komína nabíral. Foto: Martin Vonka, 2022.

(obr. 5), ve kterém docházelo k zapalování síry na uzpůsobených roštích. Ve stejném prostoru se mohlo nacházet i topidlo, jež sloužilo sušení či dosušení chmele. Nad topeništěm, které bylo zpravidla přístupné zaklenutým ochozem, se nacházel taktéž zaklenutý (či zastropený) vysoký prostor, přepatrovaný pouze drátěnými lískami (obr. 6).

6

7

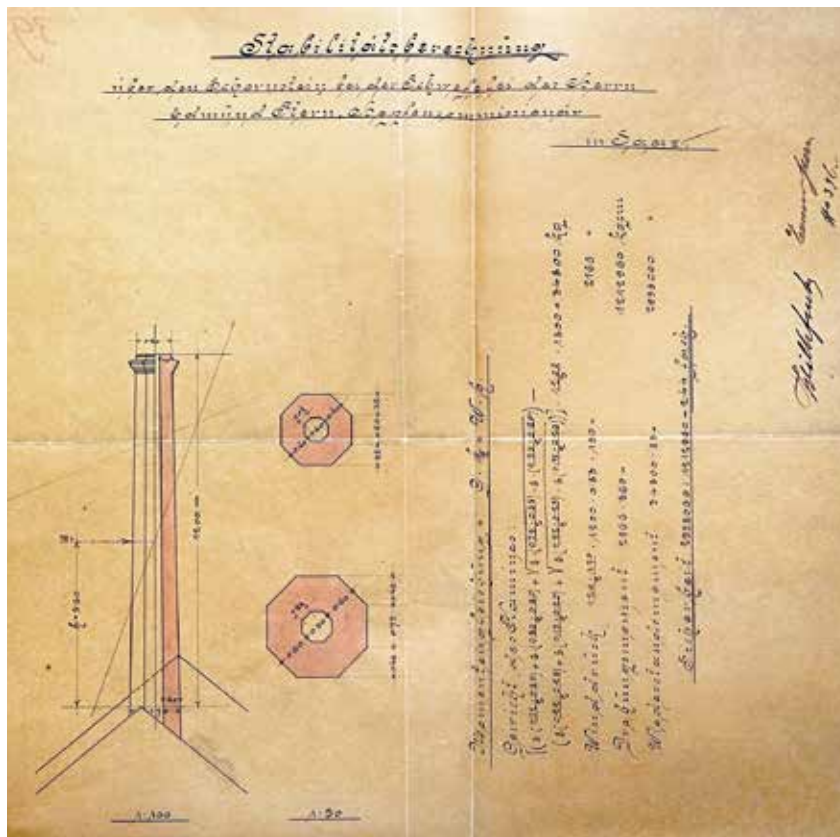
Obr. 7. Dvojice párníků sušárny chmele čp. 3040. Foto: Martin Vonka, 2022.

Obr. 8. Statický výpočet a podrobné zaměření nadstřešní části komína čp. 396. Dokument z roku 1901 je uložen chybně ve stavební složce objektu čp. 394. Wilhelm Fuchs. Zdroj: Spisovna Městského úřadu Žatec, stavební složka čp. 394.

Komín při sirné komoře tak sloužil primárně odvádění sirných zplodin vysoko nad městský prostor. Do komína byly zplodiny svedeny otvorem v nejvyšším místě zaklenuté či zastropené komory (obr. 6). Otvor uzavírala dvířka, která se dala ovládat vně sirného prostoru (např. systémem ocelových lanek vedených přes kladku). Pokud sirná komora sloužila i dosoušení či dokončení sušení chmele, umožnil komín i odtah sušícího vzduchu.

Pokud se v topeništi nacházelo topidlo určené na dosoušení či sušení chmele (srov. obr. 16, 17, 18), byly někdy do komína svedeny i topné roury, jimiž proudily teplé spaliny (např. čp. 250 nebo čp. 1950). V některých případech však byly tyto spaliny vyvedeny nad střechu samostatným, mnohem menším komínem (neměl charakter továrního komína), který je mnohdy v přímém konstrukčním spojení s komínem továrním (např. čp. 1748, 1945, ev. č. 2553).

Dochované sušárny chmele s vysokým komínem jsou v Žatci doložené ve dvou podo-

8

bách. V prvním případě jde o hvozdevou s komínem na vrchlíku v čp. 1951, do kterého byly samostatným spalínovým kanálem v hmotě zdiva svedeny spaliny z někdejšího (nedochovaného) zařízení v topeništi (podobou se blíží sladovnickým hvozďům).²⁸ Druhým případem je sušárna čp. 3040 s dvojicí komínů (obr. 7), jejichž funkcí patrně ve skutečnosti byl pouze odvod vzduchu ze sušících komor a spaliny z nedochovaného zařízení v topeništi byly svedeny do samostatných menších komínů (též nedochovaných).

Přínos projektu pro historický výzkum

Projekt přinesl kromě informací o vzniku komínů (tedy kdo, kdy, z čeho, jak, pro jaký účel a pro koho je stavěl) a o jejich stavebním stavu i některé posuny v chápání historického kontextu. Jedná se v první řadě o zaměření nadstřešních částí komínů z roku 1901, které žatecké komíny (a výzkum o nich) zasazuje do širšího kontextu historie výstavby těchto objektů u nás. Druhým tématem je pak hlubší poznání historie a provádění samotného sítě chmele, jehož byly komíny bezprostřední funkční součástí.

Většina stavebních spisů, které se týkají komínů chmelařských staveb postavených do začátku 20. století, obsahuje i podrobná zaměření vypracovaná roku 1901 společně se statickým výpočtem. Jejich přítomnost ve stavebním spise je nutné krátce vysvětlit.

Na přelomu 19. a 20. století vznesli čeští stavitelé na českém území podezření, že zahraniční (především německé) společnosti specializované na budování továrních komínů šidí výstavbu zeslabováním zdiva dřívku i nadhodnocováním hmotnosti staviva do té míry, že dané stavby neodpovídají soudobým legislativním požadavkům. Roku 1899 navíc došlo v Nebočadech u Děčína během výstavby k samovolnému zřícení komína. Za stavbu byla zodpovědná specializovaná saská společnost R. Kutsche. Čeští stavitelé za zřícením dotčeného komína viděli právě jeho „úspornost“, jak bylo toto šizení nazváno. Napětí umocňoval fakt, že zahraniční stavební společnosti neměly dle platného živnostenského řádu oprávnění takové stavby u nás realizovat. Jménem Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách proto vyvolali čeští stavitelé řešení u nejvyšších zemských i státních orgánů.²⁹

Výsledkem bylo mimo jiné nařízení Zemského výboru v Čechách, aby okresní výbory inici-

■ Poznámky

²⁸ Podobný způsob bychom našli také u již snesených komínů čp. 3089, který se ale stavební a funkční podobou výrazně odlišoval.

²⁹ Národní archiv, fond České místodržitelství Praha 1850–1920, i. č. 14737, sign. 32/1/2, karton 8037, dopis ze 7. února 1901, přijatý pod č. 33 682.

Obr. 9. Podstřešní část podstavce ve 4. nadzemním podlaží čp. 1148, uzavřená dvířka patrně vedla k nějakému typu roštu v průduchu komína. Foto: Martin Vonka, 2022.

ovaly u samosprávných politických obcí, na jejichž území se nacházejí vysoké tovární komíny, znalecké posudky, zda realizace komínů odpovídá nárokům, které na jejich stavbu ukládal v té době platný stavební řád.³⁰ Zdaleka ne všechny okresy na tuto výzvu reagovaly. Přestože žatecký okresní výbor se řadí mezi ty, které zřejmě neodpověděly,³¹ stav komínů nechal prověřit. Vzhledem k tomu, že se daná zaměření nenacházejí ve všech spisech, je pravděpodobné, že v některých případech výzvu ignoroval majitel komína. Přesto je dnes díky výzvě okresního výboru k dispozici cenný pramen k poznání stavební historie továrních komínů na území města (obr. 8).

Při studiu těchto materiálů je ale nutná zvláštní obezřetnost. Daná zaměření s výpočty nejsou zpravidla datována a přímo ve stavebním spisu k nim nepřísluší ani žádná další písemnost. Badatel tak může dojít k mylnému přesvědčení, že se jedná o původní dokumentaci ke stavbě komína. A vzhledem k faktu, že jeden majitel často v Žatci vlastnil více objektů, případně se příjmení majitelů opakovala, jsou zaměření mezi spisy navíc v několika případech pomíchaná. Jejich příslušnost k objektu je tak nutné kriticky posuzovat na základě dalších zdrojů informací.³²

Sírné komory a jejich provoz³³

Při schvalování sirných komor a jejich zařízení hrál samozřejmě podstatnou roli fakt, že byly budovány v husté městské zástavbě, kde sirné zplodiny znečišťovaly ovzduší a představovaly zdravotní riziko pro obyvatele města. Jelikož se jednalo o objekty sloužící živnostenskému provozu, jejich schválení měl na starosti okresní úřad. Na základě jeho živnostenskoprávního schválení tak stavební úřad stavbu povoloval pouze ze strany stavebního řádu (a následně uděloval stavebníkovi certifikát potvrzující možnost stavbu užívat). Okresní úřad ale podroboval danou stavbu řízení, jež kromě ohledů obecně živnostenských řešilo i ohledy technické, zdravotní a hygienické. Detailně se tak vyjadřoval k podobě jeho zařízení a vlivu na okolí a v těchto intencích objekt také schvaloval.³⁴

Fragmenty živnostenskoprávních řízení jsou součástí stavebních spisů, a tak si díky nim můžeme udělat přehledný obrázek o tom, jakým způsobem (a jak úspěšně) se úřad s danou problematikou vyrovnával. Podstatné je, že řada nařízení se z hlediska stavebnětechnického, ale i hlediska čistě technického a funkčního týkala právě továrních komínů.

Jednou z hlavních otázek byla optimální výška komína, jež by zajistila rozptyl sirných

9

zplodin v dostatečné výšce nad městem. V nejstarších dochovaných spisech z poloviny 80. let 19. století je minimální výška uváděna 6 metrů nad střešní rovinou (čp. 751 a 1945). Ve druhé polovině 80. let 19. století byly komíny nad sirnými komorami navrhovány s výškou 25 metrů nad terénem (čp. 918), avšak v případě, že se objekt nacházel v husté zástavbě (a zřejmě i tehdy, když se v jeho blízkosti nacházely jiné komíny nad sirnou komorou), musel být komín vysoký 30 metrů (čp. 380, ev. č. 2553 nebo čp. 396). Tato výška se na dlouhá léta ustálila jako optimální a až do poloviny 90. let 19. století dle ní byly komíny budovány. Od poloviny 90. let 19. století ale byla i tato výška vyhodnocena (patrně z dosavadních zkušeností i s přibývajícím množstvím sirných komor ve městě) jako nedostatečná a okresní úřad nařídil komíny stavět vysoké alespoň 35 metrů nad terénem (nejstarší takto vysoké komíny jsou dochované u objektů čp. 945 či 1401). Tato výška nakonec byla definitivní a všechny mladší komíny již byly realizovány takto vysoké (s výjimkami při splnění konkrétních podmínek daných situací; srov. čp. 305, kde byla u nově budovaného dřívku v roce 1927 výška 28 metrů podmíněna instalací ventilátoru).

Druhým tématem, opakovaně řešeným v podstatě po celou dobu výstavby komínů nad sirnými komorami v Žatci, byly vhodné chemické přípravky, jež by dokázaly absorbovat a neutralizovat oxid siřičitý odtahovaný z komor. V průběhu času se měnilo složení používaných prostředků, až nakonec byly vyžadovány výhradně vápenné mléko a zvlhčený oxid hořečnatý. Co se nezměnilo, byl způsob jejich aplikace. Od 80. let 19. století do 2. světové války tak bylo nař-

zováno instalovat do prostoru komína těsně nad odtah ze sirných komor stupňovitý rošt (patrně pro zvýšení styčné plochy), na nějž byly dané přípravky umísťovány (dle stavební dokumentace k některým objektům se patrně někdy tyto rošty mohly umísťovat i přímo do prostoru odtahových otvorů ze sirných komor). Výjimečně se v plánové dokumentaci objevuje v komíně i plochý rošt – např. u později sneseného komína někdejšího skladu čp. 233. Plochý rošt pak byl doložen i při terénním výzkumu ve skladu s dnešním čp. 305 (obr. 15) nebo čp. 1186. Rošt musel

■ Poznámky

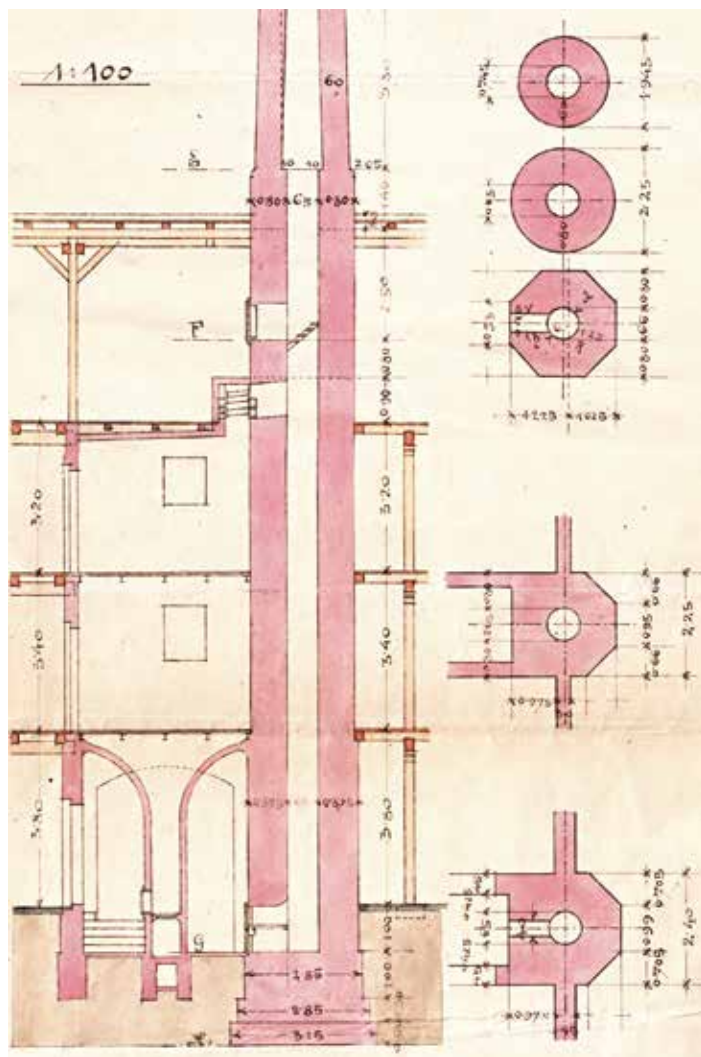
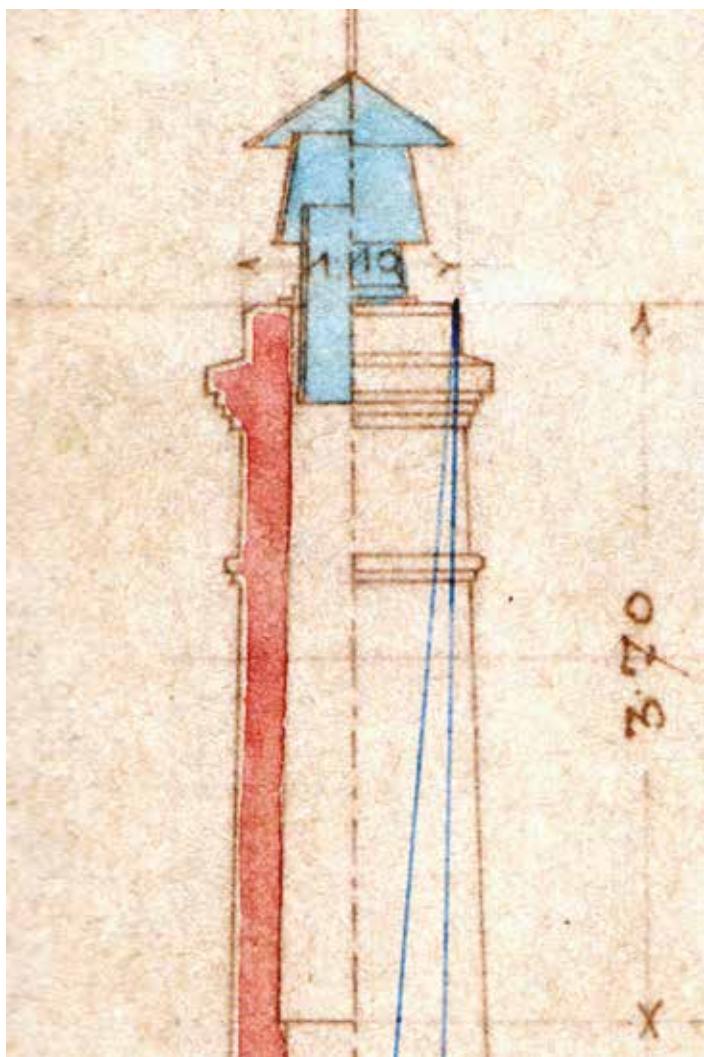
30 Ibidem, oběžník z 8. června 1901, č. 35 932.

31 Srov. Národní archiv, fond Zemský výbor Praha 1713–1928, i. č. 4497, sign. XV 1-1/11, karton 5401.

32 Tyto limity potvrzuje kupříkladu diplomová práce z roku 2023, ve které je u objektu čp. 396 interpretováno historické zaměření právě jako původní plán komína. Jedná se navíc o ten případ, kdy byla zaměření zaměněna, a ve spise se tak nachází zaměření dnes již sneseného komína nad skladem čp. 1025 (obr. 8). Srov. Anna Hejduková, *Obnova chmelařského areálu na Nerudově náměstí v Žatci* (diplomní práce), Ústav památkové péče, FA ČVUT, Praha 2023, s. 42.

33 Pokud není uvedeno jinak, je kapitola zpracována na základě studia plánové a spisové dokumentace jednotlivých stavebních složek k příslušným čp. v Žatci ze spisovny Městského úřadu Žatec.

34 Není překvapivé, že podobná témata řeší příslušné úřady i v Bavorsku, konkrétně v Norimberku, kde se od poloviny 19. století taktéž koncentrovaly objekty sloužící skladování a šíření chmele. Viz Mair (pozn. 15).

Obr. 10. Pohled a řez deflektorem v plánové dokumentaci komína skladu při čp. 313 (výřez). Wilhelm Fuchs, nedatováno. Zdroj: archiv webové databáze Tovární komíny.

Obr. 11. Topeníště sloužící k provedení lockfeueru v patě komína ve skladu (dnes čp. 1950). Foto: Martin Vonka, 2022.

Obr. 12. Ve vztahu k funkčním otvorům mimořádně přehledně zpracovaná projektová dokumentace komína a sirné komory (dle tohoto projektu nakonec nerealizovaná). Shora: otvor uzavřený dvířky ke stupňovitému roštu, otvor odtahu sirných zplodin do komína, otvor v patě komína, uzavřený dvířky, s roštem na provádění umělého vyvolání tahu zapálením paliva (výřez). Wilhelm Fuchs, 1904. Zdroj: Spisovna Městského úřadu Žatec, stavební složka čp. 1148.

Obr. 13. Radiální ventilátor dodatečně napojený na komín. Níže před ním je zřetelný odtahový otvor v klenbě sirné komory, která byla součástí skladu s dnešním čp. 1834. Foto: Martin Vonka, 2022.

být dobře přístupný, a tak byl k jeho instalaci (a výměně přípravků) zřizován zpravidla v půdním prostoru podstavce otvor uzavřený dvířky. Ten sloužil zároveň i jako kontrolní pro případnou inspekci zástupce dotčeného úřadu. Dvířka či otvory jsou zobrazeny v plánové dokumentaci řady objektů (čp. 380, či sklad bez čp. v sousedství vily čp. 1532) a doloženy byly i při terénním výzkumu (buď zazděný otvor, či dvířka bez možnosti otevření, např. čp. 380, 751 nebo 1148 – obr. 9).

Nejproblematictější faktorem komínů sirných komor pak bylo nejen pro schvalovací orgány, ale i pro jejich samotné majitele zajištění dostatečného komínového tahu. Ten byl omezen nejen nízkou teplotou odcházejících sirných zplodin, ale také faktem, že oxid siřičitý je za těchto teplot těžší než vzduch. Přestože veškeré sirné komory byly budovány se vzduchovými kanály, které přisávaly vzduch z úrovně terénu (nebo kousek nad ním), což mělo zajistit přirozenou ventilaci, dle dostupných podkladů bylo toto řešení velmi omezené – a to i vzhledem k období, kdy šíření nejčastěji probíhalo – tedy na podzim.

Řešení podpory tahu komínů sirných komor, ať dobrovolné, či nařízené úřady, tak nabývalo řady podob. V polovině 80. let 19. století okresní úřad nařizoval instalovat na hlavu komína otočné zařízení (podobné pozdějším sladovnickým bábám), které by natáčením s proudícím větrem podporovalo tah komína. Tato zařízení lze nalézt vyobrazena i na plánové dokumentaci k několika objektům (např. snesené komíny čp. 828 a čp. 1025) a jsou doložena i na ikonografických pramenech (např. čp. 918 či zbořený objekt čp. 467).

Na základě studia ikonografických pramenů je ale patrné, že se příliš nerozšířila (a okresní úřad je v pozdější době, přibližně od počátku 90. let 19. století, již jako podmínku kolaudace

provozovny neuváděl). Velmi často byla naopak provedena instalace nejrůznějších deflektorů.³⁵ Jednalo se o speciálně tvarované ocelové nástavce nad komínovou hlavou, které podporovaly tah komína prouděním vzduchu, a naopak bránily větru srážet zplodiny zpět do průduchu. Deflektory se někdy objevují i v projektové dokumentaci k jednotlivým stavbám (sklad objektu bez čp. u objektu čp. 313 – obr. 10, sklad bez čp. při objektu čp. 326) a dobová vyobrazení je dokládají takřka nad všemi komíny nad sirnými komorami. Povolení okresního úřadu o nich naopak mlčí.

Do dnešních dnů se žádný prvek pro podporu tahu nedochoval, místy nacházíme jen zbytky ocelových kotev v průduchu (sklad bez čp. u objektu čp. 313, čp. 751 nebo ev. č. 2553). Souvisí to i s faktem, že hlavice komínů byly často v mladší době celé sneseny (čp. 380, 396, 950 a další).

Od poloviny 90. let 19. století se v živnostensko-právních schváleních sirných komor začíná objevovat podmínka instalace pulzačních ventilátorů, jež by tah nuceně navozovaly (patrně poháněných ručním pohonem či nějakým typem plynového motoru, neboť elektrický proud nebyl v té době v Žatci ještě běžně dostupný). Jejich projekt i instalace měly být provedeny v koordinaci s okresním úřadem. Pro nedostupnost živnostensko-právních kolaudací ve stavebních spisech ale není jasné, zda byla jejich instalace šířeji realizována (s jednou výjimkou, která bude rozebrána dále). Po zavedení elektrického proudu se po roce 1910 již jako podmínka schválení provozovny uvádí instalace elektrických exhaustorů.

Nejstarší dochované materiály ke schvalování sirných komor v Žatci udávají jako podmínku i instalaci Bunsenova kahanu či hořáku do komína, jehož účelem mělo být především ohřátí vzduchu v komíně, a tím navození umělého tahu.³⁶

Ohřátí vzduchu v komíně bylo principem i posledního způsobu, kterým se zcela jistě (viz dále) v Žatci při odvětrávání prostor sirné komory postupovalo. K umělému navození tahu v komíně docházelo zapálením paliva v jeho spodní části. Postup je německy označován jako *lockfeuer*. K tomuto účelu se tradičně používalo uhlí a byl pro něj v patě komína vytvořen samostatný otvor uzavíratelný dvířky, za nímž se nacházel rošt. Tyto otvory s roštem se velmi často vyskytují v plánové dokumentaci (čp. 396, 751 či 753) a byly často zaznamenány i při terénním výzkumu (čp. 305, sklad bez čp. u objektu čp. 313, čp. 380 nebo 1950 – obr. 11). Ač je tento postup zmiňován ve spisové dokumentaci spíše výjimečně, dá se předpokládat, že obecně sloužily právě jemu.

Vhled do podoby a realizace uvedených řešení umožňují zcela výjimečně materiály ze

stavebního spisu, které vznikly až v důsledku živnostensko-právní kolaudace chmelařského skladu čp. 1148 (srov. i obr. 12). Z nich vyplývá, že stavebník nevyhověl podmínce instalace pulzačního ventilátoru a jako spolehlivý prostředek odtahu zplodin ze sirné komory při kolaudaci předvedl (patrně úspěšně) právě zkoušku umělého vyvolání tahu v komíně zapálením paliva v jeho spodní části.

Jako patrně neúčinnější a nejspolehlivější prostředek se ale nakonec ukázaly být právě nejrůznější ventilátory. Od konce druhého desetiletí 20. století se začínají objevovat přímo v plánové dokumentaci novostaveb (sklad bez čp. v sousedství vily čp. 1532) a zřejmě ve stejné době jsou dodatečně instalovány i do dosavadních objektů. Kromě toho, že z hlav jejich komínů mizí v tu chvíli již nadbytečné deflektory, nalezneme dnes v řadě objektů pozůstatky nejrůznějších typů ventilátorů (původních či nově instalovaných; čp. 753, 1834 – obr. 13, či 1950) nebo alespoň jim sloužících potrubí a otvorů (čp. 1232, ev. č. 2553). Ventilátory sloužily provozu až do konce využití sirných komor v Žatci.

Hodnoty žateckých chmelařských komínů

Tovární komíny nejsou jen účelové stavby, ale nabývají i hodnot, které lze běžně nalézt u tradičněji vnímaných staveb (jako např. hodnotu stář, autenticitu či hodnoty architektonické a urbanistické). Jako u nedílné součásti průmyslového dědictví u nich ale můžeme identifikovat i hodnoty specifické pro tento segment (např. hodnotu technickou, technologického toku či provozních a funkčních vzeb).³⁷ Výzkum v Žatci přinesl poznání památkových hodnot chmelařských komínů jednotlivě i jako souboru staveb.³⁸

■ Poznámky

35 Ač se konkrétní podoba jednotlivých deflektorů lehce odlišovala, vycházely všechny patrně z Wolpertova deflektoru. Srov. Adolf Wolpert, *Theorie und Praxis der Ventilation und Heizung*, Leipzig 1887, s. 391.

36 Podobné plynové hořáky dokládá i odborná literatura k sirným komorám v Bavorsku či Alsasku. Nacházely se v komínovém průduchu v horní části podstavce. Viz Trnovský (pozn. 15), s. 300. Při průzkumu komína skladu čp. 1186 byla taktéž na tomto místě zjištěna přítomnost hořáku s ovládáním vně komínového tělesa v 6. NP. Dá se předpokládat, že i jeho funkce byla stejná – sloužil k ohřátí vzduchu v komíně pro navození umělého tahu.

37 Srov. Martin Vonka – Michal Horáček, *Tovární komíny. Nové využití ikon průmyslového věku*, Praha 2020, s. 30–48. – Miloš Matěj – Michaela Ryšková, *Metodika hodnocení a ochrany průmyslového dědictví z pohledu památkové péče*, Ostrava 2018.

38 Pro úplnost je nutné zmínit, že většina žateckých chmelařských komínů lokalizovaných na Pražském

Dochované žatecké chmelařské komíny se u nás v kontextu továrních komínů neřadí zdaleka k těm nejstarším. (Ty jsou výjimečně už z konce 40. let 19. století, řídce z 50. let a běžně z 60. let 19. století.) Nejstarší stojící komíny v Žatci jsou evidovány z roku 1884 (čp. 751 a čp. 1945), přičemž nejstarší nedochované komínové stavby byly patrně budovány od konce 70. let 19. století. V kontextu hodnoty stárí se jako zajímavější jeví fakt, že nejstarší komíny stavěné v Žatci z komínovek (čp. 1950, 1951 a 3040) v polovině 90. let 19. století patří zároveň mezi nejstarší dochované a evidované stavby tohoto typu u nás (nejstarší komíny postavené z komínovek, pokud se nepočítá poněkud komplikovaná stavba v Krásné Lípě z roku 1889,³⁹ jsou u nás evidovány od roku 1892).

Komíny žateckých skladů nenabývají – a to ani v kontextu celého komínového fondu na našem území – zvláštních architektonických hodnot. Věc je daná i faktem, že jejich podstavce jsou z větší či menší části své hmoty součástí zdíva skladů, čímž se setřeno tradiční členění, a vizuálně se tak omezují především pouze na komínový dřík, navíc často se snesenou hlavicí. Nejvýraznějšími prvky komína, a to často ještě v omezené míře, jsou tak ornamenty na dříku (původní dřík komína čp. 305 se jménem společnosti na výjimečně vyvedeném reklamním nápisu byl později snesen). Nejvýraznější dochované ornamenty najdeme u komína objektu čp. 1186, kde navíc ladí s dekorací fasády samotného skladu, a u trojice sušárenských komínů: jeden u čp. 1951 a poněkud blednoucí u dvojice komínů čp. 3040. Z prvků, které by bylo možno explicitně zmínit jako netradiční zajímavost, je hlavice skladu čp. 1580. V souvislosti s typologií pak je nutné zmínit dvojici stavebně identických komínů čp. 3040 (zvláště když druhá taková dvojice byla v minulosti snesena), která ale primárně vznikla v důsledku jejich funkční technologie. Jejich dvojice je ale v panoramatu města dnes ojedinělá a mezi místními populární.

Mnohem podstatnější hodnota, které jsou žatecké komíny nositeli, je jejich hodnota urbanistická. V kontextu továrních komínů v České republice je důležité zmínit, že komplex komínů staveb souvisejících se zpracováním chmele na Pražském předměstí v Žatci představuje místo s nejhustším výskytem dochovaných továrních komínů v urbanizované městské zástavbě. Jejich vertikály se navíc významně uplatňují jak v celkovém panoramatu města, tak ve výhledech z radniční věže a logicky i z Chmelového majáku, který stojí v těžišti předměstí. Komíny se navíc výrazně uplatňují i v pohledu z ulic, jimž dávají v některých případech nezaměnitelný rámeček – zejména co se týče prostorů náměstí Prokopa Velikého, Nerudova náměstí či Kovářské ulice (ale i jinde).

Soubor žateckých komínů je ale nejzajímavější z hlediska svého funkčního využití. Dotčené komíny sloužily jednomu typu zpracovatelského průmyslu, a navíc podstatná část tohoto celku i jednomu zcela jedinečnému typu provozu – sírění chmele. S tím pak souvisí, že zatímco většina komínů na našem území byla spojena s parními kotelnami, komíny v Žatci měly ventilační funkci zaměřenou na rozptýlení sirných zplodin nad městem. Podobné komíny se nacházejí i jinde v České republice a ve světě, ale jedná se pouze o dochované jednotlivosti. Komplexností je žatecký soubor nesporně celosvětově unikátní.

Žatecké komíny nejsou jen výrazným doplňkem městského panoramatu, ale i posledním segmentem mimořádně intaktně dochovaného technologického toku, ve většině případů celistvého komplexu funkčně propojených objektů sloužících ke skladování chmele, jeho zpracování (sírěním či sušením), balení a expedici. Ač komín v této cestě hrál jen dílčí roli, pro úspěšný proces byl v obou případech technologického využití, sušení i sírění, nenahraditelný. Význam jeho dochování v přímé vazbě na sirné komory či sušárenské hvozdy (či komory) – a to mnohdy včetně vazeb provozních, viz například dochované mechanismy řízení odtahu spalín do komína – je tak neoddiskutovatelný.

Vzhled komínů nad sirnými komorami v Žatci navíc ovlivňuje takřka obligátní instalace funkčního deflektoru na jejich hlavě. Přítomnost těchto kovových prvků úzce souvisela s provozem funkční součásti pod ním a je pro takovéto využití specifická (podobná zařízení nacházíme spíše nad párníky například varen pivovarů). Pro úplnost je nutné dodat, že sušárenské komíny, které vzhledem nabývají charakteru vysokých továrních komínů, se od komínů nad sirnými komorami v tomto výrazně liší. Dle dokladů, které jsou k dispozici, byly tyto komíny v Žatci vždy bez výjimky opatřeny takzvaným „kloboukem pana starého“ – zařízením, které je běžněji známé pro změnu ze sladovnických komínů.

Tato zařízení byla později bez výjimky snesena, stejně tak zmizela u některých komínů i hlavice či část dříku. Významným způsobem tak byla narušena autenticita původního vzhledu komínů. Na tomto místě je ale nutné diskutovat nad tím, že na jedné straně k tomuto snesení došlo mnohdy již v době i před stolety (a navíc v souvislosti s provozním posunem daného komína – viz dále), a tak je otázkou, jakou podobu komína můžeme považovat za skutečně autentickou. Na straně druhé by ale existence těchto zařízení měla hrát roli v diskusi o jejich prezentaci – ať vystavením repliky, či v opodstatněném individuálním případě jejich navrácení nad hlavu komína (alespoň formou umělecké reminiscence a podobně).

Naopak velmi často se dochovaly funkční součásti v podstřešní části komína, jež dokládají jejich specifický provoz. Jedná se o nejruznější uzavíratelné otvory a rošty. Speciálním případem jsou pak různé typy dochovaných ventilátorů (či jejich pozůstatků), které symbolizují pokrok v mechanizaci odtahu zplodin ze sirných komor (a s ním spojené demontáži deflektorů z hlavic komínů). Zvláště hodnotný je v tomto směru axiální ventilátor na komíně čp. 1950 (obr. 14), který byl patrně osazen již přímo v rámci jeho stavby, nachází se nad střešní rovinou, a navíc se jedná o případ jeho instalace přímo do průduchu komínového tělesa s převodem vyvedeným mimo něj a se zachováním historických Stauffeových maznic (mechanismus pohonu ventilátoru se nedochoval).

Otvory s rošty pro vkládání neutralizačních přípravků (obr. 15) jsou navíc příspěvkem k poznání historie odsiřovacích technologií. Obecně pak společně se všemi zařízeními na podporu komínového tahu podtrhují význam komínů a jejich ozdravné funkce ve městě.

Samostatnou kapitolou je soubor dochovaných zařízení k dosoušení (či i sušení) chmele v topeništích sirných komor, ovšem vyhodnocení hodnoty těchto zařízení nelze momentálně provést pro nedostatek vstupních dat.⁴⁰ Vzhledem k tomu, že v současném stadiu výzkumu se nedá spolehlivě říci, kdy přesně byla instalována a čemu sloužila, není možné popsat ani způsob jejich provozu. Jedná se o nejruznější topná tělesa či kamna s kaloriferem (čp. 1232, čp. 1945 – obr. 16, jejich instalaci dokládá i plánová dokumentace, např. čp. 305 – obr. 17, sklad bez čp. při objektu čp. 326, nebo čp. 945), mnohdy doplněná systémem otopných trub (ne nepodobným zařízením v hvozdech sladoven) či jejich reliktu (např. čp. 250 – obr. 18, čp. 1232 nebo čp. 1950).

Historický význam je pak možné hledat i v samotné výstavbě komínů. Na hodnotu komína má nepochybně vliv i osoba stavitele či autora návrhu. Paradoxně u žateckých komínů je málokdy ověřeno, kdo skutečně stál za

■ Poznámky

předměstí požívá plošné památkové ochrany formou městské památkové zóny. Komíny objektů čp. 305, 753, 1232 a 1580 jsou pak jako součást skladů chráněny statutem kulturní památky. Srov. *Národní památkový ústav. Památkový katalog*, <https://pamatkovykatalog.cz/>, vyhledáno 16. 1. 2024.

³⁹ Viz Vonka – Horáček (pozn. 38), s. 194–197.

⁴⁰ V sušárnách se naopak žádná podobná zařízení paradoxně nedochovala (průzkum proveden v čp. 1951 a 3040).

⁴¹ Specializovanou společností na stavbu komína si mnohdy neobjednával přímo stavebník (majitel skladu), ale stavitel, který jej realizoval jako subdodávku. Ten

14

Obr. 14. Pozůstatky pohonného mechanismu ventilátoru v čp. 1950. Foto: Martin Vonka, 2022.

Obr. 15. Při terénním průzkumu komína ve skladu s dnešním čp. 305 byl v horní části podstavce na úrovni 4. nadzemního podlaží nalezen v průduchu plochý rošt. Patrně sloužil pro vkládání neutralizačních prostředků. Foto: Martin Vonka, 2022.

Obr. 16. Topidlo dodatečně osazené do topeniště sírné komory v čp. 1945. Foto: Martin Vonka, 2022.

jejich realizací.⁴¹ Jen výjimečně je stavitel spolehlivě doložen, jako např. u komína skladu čp. 305 (stavební spis obsahuje explicitní zmínku) nebo právě u ikonických „dvojčat“ (díky jasné identifikovatelnému záznamu v katalogu referencí specializované stavitelské společnosti⁴²).

Do hodnoty komína se pak určitě mohou promítnout i historické události, jež se zapsaly do jeho podoby – zmínit možno požár skladu

čp. 1148 roku 1926, který způsobil i narušení zdiva horní části komína. Daný sklad byl následně roku 1928 stavebně obnoven a dozděna byla i snesená část komína (odlišné zdivo je dodnes na komíně patrné). Ještě podstatnější zásah proběhl u komína čp. 305, jehož dřív byl pro chatrný stav roku 1927 snesen až na úroveň střechy a zcela nově vyzdán.⁴³

Obecně pro tovární komíny platí, že jako utilitární funkční stavby se staly symbolickým prvkem, který druhotně charakterizoval průmysl v jeho obecnosti. Tento fakt je v Žatci ale paradoxně spíše upozaděn, neboť komíny dnes nejsou jen symboly chmelařského průmyslu a obchodu, který historicky pozvedl Žatec, ale jsou i nedílnou a zřetelnou součástí aktivní snahy zachovat historický odkaz pro budoucnost, čehož je zápis na Seznam světového dědictví UNESCO nesporným dokladem.

15

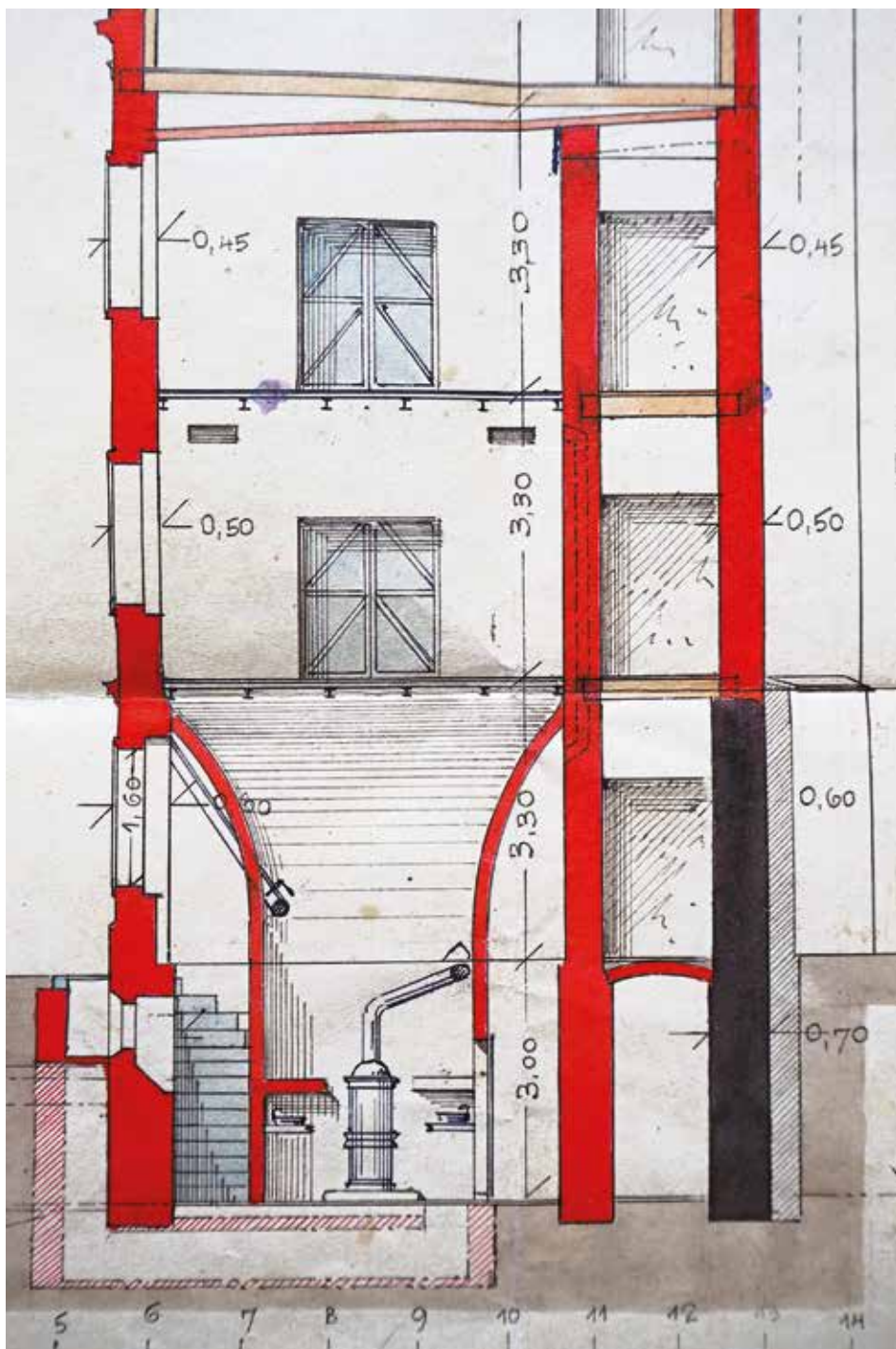
16

■ Poznámky

z pozice stavbyvedoucího zodpovídal za danou stavbu jako celek a vystupoval tak i ve stavebním řízení. Stavební spisy k objektům proto zpravidla obsahují jeho jméno, a nikoliv jméno skutečného stavitele komína. Podobně i výše zmiňované katalogy specializovaných společností obsahují obvykle jen výčty realizací pro objedávající stavitele, a nikoliv jména majitelů. Při jejich identifikaci jsme tak zpravidla odkázáni na interpretaci dostupných dat (typicky porovnání subjektu stavitele chmelařského skladu a výšky a světlosti komína), které ale nebývá vždy ověřitelně průkazné.

42 *Tovární komíny, vodojemy na komínech...* (pozn. 21), s. 49.

43 V Památkovém katalogu je jako doba vzniku komína mylně uveden rok 1903. Srov. Komín, rejst. č. 106890, *Národní památkový ústav. Památkový katalog*, <https://pamatkovykatalog.cz/komin-25533488>, vyhledáno 16. 1. 2024.

17

Závěr

Komíny sirných a sušárenských komor v Žatci jsou nejvýraznější dominantou střešní krajiny města a představují nedílnou součást unikátního komplexu zapsaného roku 2023 na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Vzhledem k úzkému vztahu mezi funkcí továrního komína a funkcí objektu pod ním přispěl zpracovaný projekt k identifikaci náplně jednotlivých dotčených staveb a poprvé tak byly v Žatci spolehlivě odlišeny objekty určené k sušení a objekty k šíření chmele.

Další výzkum by si ale nesporně zasloužil i samotný proces šíření chmele a historie sirných komor (stejně jako objektů sloužících k sušení této suroviny). Doposud málo řešeným tématem je i kombinované využití sirných komor k dosoušení chmele (či dokonce jeho sušení). Stranou budoucího zájmu by neměly zůstat ani komíny a jejich funkční součásti (např. pro poznání funkčnosti a efektivity různých způsobů odtahu sirných zplodin a systému jejich neutralizace) a podoba jejich živnostensko-právního schvalování.

18

Obr. 17. Projektová dokumentace sirné komory v čp. 305 s topidlem v topeništi a odtahem topných rour do samostatného průduchu v obvodové zdi (výřez). Josef Petrovski, 1900. Zdroj: Spisovna Městského úřadu Žatec, stavební složka čp. 306.

Obr. 18. Pozůstatky topných rour v topeništi sirné komory v čp. 250. Foto: Martin Vonka, 2022.

Výsledky aktuálního výzkumu v každém případě již nyní posloužily či ještě poslouží k rozšíření poznání chmelařského dědictví v Žatci jako takového a podstatně rozšířily i povědomí o samotných komínech. Díky vrstvám v interaktivní mapě pak přispějí i k osvětě a podpoře turistického ruchu ve městě. Samostatnou kapitolou je pak význam pro město Žatec i majitele objektů s komínem, jimž poskytuje vstupní informace při jejich případné opravě.

V oblasti péče o průmyslové dědictví v poslední době významným způsobem rezonuje téma nového využití odstavených či opuštěných průmyslových staveb. To se samozřejmě dotýká, ač specifickým způsobem,⁴⁴ i továrních komínů včetně komínů chmelařských skladů v Žatci, které jsou bez výjimky odstavené a nevyužívané. Toto aktuální téma bude v blízké budoucnosti nutno též komplexně uchopit.

Mgr. Michal HORÁČEK
Fabriky.cz
michal.horacek@fabriky.cz

Ing. Martin VONKA, Ph.D.
Fabriky.cz
martin.vonka@fabriky.cz

■ Poznámky

44 Srov. Vonka – Horáček (pozn. 38).